

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології
Кафедра англійської мови

Дипломна робота
магістра

з теми **«ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ СВІТУ І ЛЮДИНИ В
ТВОРЧОСТІ К. ЧАПЕКА»**

Виконала: магістрантка 2 курсу,
групи Ang1-M20
спеціальності 014 Середня освіта
(Мова і література (англійська) за
освітньо-професійною програмою
Середня освіта (Англійська мова і зарубіжна
література)

Британ Діана Сергіївна

Керівник: Голубішко І. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германських мов і зарубіжної
літератури

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ ЯК ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ	6
1.1 Художній світ як літературознавче поняття.....	6
1.2 Концепція людини у літературі і творчості К. Чапека.....	14
Висновки до розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. ТВОРЧІСТЬ КАРЕЛА ЧАПЕКА У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ	20
2.1. Коцепція світу і людини в романі К.Чапека «Війна з саламандрами».....	20
2.2. Осмислення концепції людини і світу в «Апокрифах» Карела Чапека.....	34
2.3 Відображення людини і світу в драмі «R.U.R».....	45
2.4 Концепція світу і людини в творі Карела Чапека «Засіб Макропулоса».....	59
Висновки до Розділу 2.....	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Карел Чапек (1890-1938) – письменник світового рівня. Сучасність кожного дня розкриває перед людиною свій щоразу новий зміст і несподівані можливості, і вона не перестає дивуватися всьому, що було нею "прогаяно". Карел Чапек, на думку Ю. Янковського [60], у цьому відношенні є одним з найпереконливіших виразників свого часу. Його життєві захоплення красномовно свідчать про це: філософ... натураліст... садівник... фотограф... газетяр... художник... колекціонер... "людина-парадокс", як цілком слушно його називали. Він і справді був парадоксом, тільки в значно ширшому розумінні. Важко знайти в чеській літературі ХХ століття письменника, до творчості якого такою б мірою пасували епітети "складний" і "суперечливий", як пасують вони до творчого доробку Карела Чапека — драматурга, поета, фантаста, сатирика, одного з найвидатніших реалістів нашої доби. Ця складність і суперечливість спричинилася до довголітніх критичних баталій навколо його спадщини, які не завжди були на користь письменнику і не завжди ставили його ім'я на те місце в чеській і світовій літературі, яке по праву належить цьому видатному митцеві слова.

І якщо сьогодні Карела Чапека визнають як письменника-гуманіста і борця за соціальний прогрес, то в цьому заслуга саме чехословацької критики. За допомогою сатири письменник викрив вади тодішнього суспільства, розширив межі соціальної фантастики, зосереджуючи увагу на глобальних проблемах, що стосувалися долі всього людства. У своїй творчості він гостро реагував на людські страждання та біль. Письменник-інтелектуал багато роздумував над проблемами наукового прогресу, і тому нерідко звертався до фантастики у своїх творах (свіфтівська традиція). На перше місце він ставив не описи винаходів, науково-технічних досягнень, а змальовував ті проблеми, які є наслідком використання на практиці результатів науково-технічного прогресу.

Незважаючи на те, що творчість К. Чапека досліджувалась з різних точок зору як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками (Н. Астрахан, О. Кеба, Н. Копистянська, Р. Кузнєцова, О. Малевич, С. Нікольський, І. Тузовський,

В. Шевчук та ін.), творчий спадок К. Чапека, на нашу думку, й досі не оцінений належним чином, особливо зважаючи на сучасність проблем, які він піднімає. Крім того, дуже рідко розглядаються особливості світобачення митця, що формують концепцію світу у його художніх творах. У роботі є доцільним дослідження текстових зв'язків творів в аспекті їх художньої цілісності. Саме в цьому полягає **актуальність** нашого дослідження.

Метою роботи є осмислення концепції світу і людини у творчості Карела Чапека, її співвіднесеності з індивідуальним світобаченням митця та форм її вираження.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- систематизувати й осмислити теоретичні аспекти (філософський та літературознавчий) концепції світу і людини в художньому творі;
- розглянути провідні проблемно-тематичні рівні художнього вираження концепції світу і людини у творах К. Чапека;
- визначити філософські, естетичні орієнтації письменника, розуміння ним світу й людини та засоби художньої реалізації її світобачення у його прозових і драматичних творах;
- описати основні напрямки побудови концепції людини;
- показати перспективи дослідження.

Предмет: дослідження – художній світ творів чеського письменника і відображення в цьому світі людини.

Об'єктом дослідження є твори Карела Чапека: «Війна з саламандрами», «Апокрифи», п'єси «Засіб Макропулоса», «R.U.R.» та ін.

Теоретичну базу магістерської роботи становлять вітчизняні і зарубіжні дослідження, присвячені вивченню концепції світу і людини (М Бахтін, Д. Ліхачов, Р. Інгарден, Р. Гром'як, Г. Клочек); теоретичні праці з дослідження поняття «художній світ» (Ю. Лотман, М. Гіршман, Г. В'язовський, Ю. Борєв); праці, присвячені дослідженню творчого спадку письменника (). Використано такі методи дослідження, як описово-аналітичний при вивченні теоретичної бази;

інтертекстуальне прочитання, яке дає можливість поглянути на твір як на частину світового художнього тексту; елементи біографічного методу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення магістерської роботи можуть бути використані при подальшому вивченні творчості К. Чапека; при написанні курсових і дипломних робіт з історії світової, перш за все чеської, літератури середини ХХ ст.

Апробація: основні положення дипломної роботи оприлюднювались у доповіді на студентській конференції (жовтень 2021 р.), деякі ключові положення роботи знайшли висвітлення у статті «Особливості художньої концепції світу і людини у творчості К. Чапека», надрукованій у Збірнику наукових праць студентів та магістрантів факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Випуск 14.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (60 одиниць). Загальний обсяг роботи складає 78 сторінок.

ВИСНОВКИ

Головною метою роботи є осмислення концепції світу і людини у творчості Карела Чапека, її співвіднесеності з індивідуальним світобаченням митця та форм її вираження. Щоб досягти поставленої мети, було проаналізовано художні твори письменника та виокремлено фрагменти тексту, які реалізують специфіку художньої концепції письменника.

Узагальнюючи все, що сказано літературознавцями і філософами відносно понять «художній світ» і «концепція людини» у художньому творі, підкреслимо деякі положення, які були вихідними у нашому дослідженні.

– Ми поділяємо точку зору М. Бахтіна, що, «художній світ – це образна картина створена уявою письменника і втілена в тексті твору, вона складається з подій, постатей, висловлювань персонажів і виражених духовних феноменів (уявлень, думок, переживань тощо)».

– Створений художній світ є складовою поетики твору і чинником безпосереднього впливу на читача.

– Враховуючи критерії оцінки художності, чинники, які визначають актуальність художнього твору, можна дійти висновку: художній світ твору виникає і існує у свідомості реципієнта.

– Художній світ твору породжується візуальною виразністю, гуманістичною спрямованістю тощо, а головне – системною організованістю (органічним поєднанням змістово-формальних рівнів).

– Важливим чинником у створенні художньої дійсності у творі є особистість автора. З цього приводу, влучною є думка, що «енергетика художнього світу визначається енергетикою автора як особистості» (Клочек).

– Проблема людини, її вирішення важлива для всіх творчих методів, є центральною для літератури і мистецтва в цілому. Головне, якою цю людину бачить автор, як образно втілює концепцію людини. Адже художнє бачення світу, за висловом М. Жулинського, має гармоніювати з виразом цієї концепції, з урахуванням впливу епохи. філософських і естетичних принципів часу.

Проаналізовані у дипломній роботі твори К. Чапека дозволяють зробити висновок, що концепція людини у письменника вибудовується за такими основними напрямками: механізована істота, позбавлена індивідуальності, що виявляється в емоціях, слабкостях, дивацтвах, нераціональних прагненнях, інакше кажучи вона не є людиною. Деяким зразком людини постає проста людина, яка не виділяється ні неймовірними досягненнями, ні особистими якостями, але водночас зберігає свою унікальність. Вона повинна жити в гармонії з собою та навколишнім світом, що досягається розумінням свого місця у всесвіті як частки космосу. Спроба розширити цю особисту зону, тим самим підкоривши інших людей, призводить до внутрішнього конфлікту. Концепція людини у творах Чапека не виражена у певному творі, розуміється лише після вивчення сукупності текстів і виявляється на тлі менш значних проблем. Однак для інтерпретації всієї творчості автора його концепція людини має надзвичайне значення.

На відміну від більшості своїх сучасників, Карел Чапек не поділяв літературу на високу і низьку. Він вважав, що головне – сюжет. І не важливо, в якому стилі він викладений: у вигляді казки, анекдоту чи пригодницького роману, якщо історія працює, як треба. Тому Чапек встиг попрацювати в різних жанрах, часто змішуючи їх. І через це він навіть перестав писати разом зі своїм братом Йозефом: Карелу була найважливішою історія, Йозефу – психологізм.

Найпопулярнішим твором Чапека став роман-памфлет "Війна із саламандрами". Це фантастична сатира на буржуазне суспільство, фашизм, капіталізм, мілітаризм та расову теорію. Авторіві важливо було створити таку картину світу і образ людини в цьому світі, щоб застерегти людство від помилок, які він вбачав у навколишній дійсності. Саламандри в інтерпретації Чапека – це рептилії, що володіють розумом, поступово відвойовують у людей території. Саламандри – дуже виразна метафора. Це не стільки уособлення мілітаризму та тоталітаризму, скільки символ духовного убозтва. Вони позбавлені почуттів, духовності, тому добре і швидко наслідують меркантилізм людей. Саламандри та їхня цивілізація – це приклад знелюднення, автоматизації людини, бездуховності, обмеженості, нівелювання та знецінення особистості. За допомогою сатири

письменник викрив вади тодішнього суспільства, розширив межі соціальної фантастики, зосереджуючи увагу на глобальних проблемах, що стосувалися долі всього людства.

Ця тема раніше знайшла відображення і в п'єсі «R.U.R.». Саме в цьому творі вперше з'явився термін «робот» (від чеського слова, що означає селянина-кріпака). Виробництво роботів, слухняних і позбавлених людських потреб, обіцяє позбавити людей необхідності працювати. Але роботи влаштовують бунт і в результаті гинуть все людство і самі машини. І все ж автор залишає людству надію на відродження цивілізації. Вона пов'язана лише з двома роботами, які, на відміну від інших, виробили в собі людські почуття: здатність прив'язуватися «душевно» один до одного, кохати, співчувати.

У п'єсі «Засіб Макропулоса» (1922) письменник розмірковує про сенс людського життя та досліджує внутрішній світ людини. Одночасно п'єса розвивається як розгадка характеру головної героїні, що вражає незвичайними рисами. Автор надає читачеві вирішувати питання про те, чи героїня зобов'язана своєю спустошеністю настільки незвичайному довголіттю або тому, що вона три з половиною століття витратила тільки на задоволення, жила лише для себе. І мимоволі виникають асоціації з роботами.

У 1932 році Карел Чапек створює свої «Апокрифи». Історичний момент, до якого належить апокрифічний цикл Чапека – один з найбільш складних періодів у двадцятому столітті: це період між двома світовими війнами. Тому один із смислових пластів збірки апокрифів, безсумнівно, пов'язаний з темою фашизму і висловлює реакцію письменника на ці найважливіші світові події. Реакція ця, як відомо, була надзвичайно активною і глибоко відчутною. Однак проблематика апокрифів Чапека набагато ширша.

«Апокрифи» вписуються в загальний контекст його творчості, для якого характерна велика ступінь узагальнення: героєм для Чапека стає навіть не певний соціальний тип, а людство взагалі. Умовно збірка поділяється на три групи новел: апокрифи з релігійною тематикою; пов'язані з античною історією та міфологією; розповіді, в яких інтерпретуються сюжети зі світової літератури. Таке розмаїття

історичних епох дозволяє автору ускладнити образи героїв, саму оповідь шляхом осучаснення, наближення їхньої сутності до реалій і світогляду людини ХХ сторіччя.

У своїй творчості Чапек гостро реагував на людські страждання та біль. Письменник-інтелектуал багато розмірковував над проблемами наукового прогресу, і тому нерідко звертався до фантастики у своїх творах. На перше місце він ставив не описи винаходів, науково-технічних досягнень, а змальовував ті проблеми, які є наслідком використання на практиці результатів науково-технічного прогресу. Тому його твори попереджають людство про небезпеки, до створення яких воно причетне. Саме ця думка і є чинником, який створює власний художній світ творів письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности. Проблема отношения автора к герою. URL: https://hist.bs.u.by/images/stories/files/uch_materialy/muz/3_kurs/Estetika_Leschinskaya/5.pdf (дата звернення 20.03.2021)
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : Худож. лит, 1975. 504 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества /Сост. С. Г. Бочаров; Текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2-е изд. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
4. Бердяев Н., Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники) // Вопросы философии. 1989. № 2, 162 с.
5. Бернштейн И. А. Карел Чапек. Творческий путь. Москва : Наука, 1969. 198 с.
6. Бернштейн И.А.: Карел Чапек в Советском Союзе (20-30е гг.). Чехословацко-советские литературные связи. Москва : Наука, 1964. 253 с.
7. Бернштейн И.А.: Утопии К. Чапека и проблемы современного критического реализма. Пути реализма в литературах стран народной демократии. Москва : Наука, 1965. 141 с.
8. Бирюков И. Карел Чапек – его время, его труд. Карел Чапек. Война с саламандрами. Рассказы. Минск : Народная асвета, 1986. 14 с.
9. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва : Добросвет, 2000. 121 с.
10. Борев Ю. Эстетика / Юрий Борев. - 4-е изд., доп. Москва : Полит. лит, 1988. 494 с.
11. Волков А.Р. Карел Чапек и проблема реалистической условности в драматургии XX века (диссертация д-ра филол. наук). Москва, 1979. 253 с.
12. Волков А.Р. Карел Чапек и проблема реалистической условности в драматургии XX века. Москва, 1979. 343с.

13. В'язовський Г.А. Світ художньої літератури : дослідження. Київ : Дніпро,
14. Гиршман М. Литературное произведение как художественная целостность : итоги и перспективы изучения. Донецьк : Вісн. Донец. ун-ту. Сер. : Гуманіт. Науки. 1998. Вип 2. 116 с.
15. Гиршман М. Литературное произведение. Теория и практика анализа : учеб. пособие. Москва : Высш. шк, 1991. 160 с. (Серия «Библиотека преподавателя»)
16. Зарицький О. М. Карел Чапек. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1990. 170 с.
17. Ингарден Р. Про пізнавання літературного твору (фрагменти). *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 2002. 206 с. (Слово. Знак. Дикурс)
18. Каменир Т.Е. Драматургия Карела Чапека: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Ленинград, 1970. 11 с.
19. Карел Чапек в воспоминаниях современников: Пер. с чеш. / Ред. Н. Балашов, Д. Затонский, П. Палиевский и др.; Сост. и примеч. О. Малевича. Москва : Худож. лит, 1990. 543 с.
20. Карел Чапек в воспоминаниях современников: Пер. с чеш. / Ред. Н. Балашов, Д. Затонский, П. Палиевский и др.; Сост. и примеч. О. Малевича. Москва : Худож. лит, 1990. 543 с.
21. Карел Чапек и его неоценимый вклад в жанр фантастики. URL: <https://dtf.ru/read/39095-karel-chapek-i-ego-neocenimyy-vklad-v-zhanr-fantastiki> (дата звернення 16.07.2021 р)
22. Ключек Г. Д. « Художній світ » як категоріальне поняття. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11442/01-Klochek.pdf?sequence=1> (дата звернення 21.04.2021)
23. Ковтун, Елена. Карел Чапек и социальная фантастика XX столетия. Москва : Издательство МГУ, 1998. 128 с

24. Куделка В. Карел Чапек (1890 – 1938). Творческая интеллигенция и мировой революционный прогресс: Идеино-эстетическая эволюция художников-гуманистов XX в. Москва : 1987. 347 с.
25. Кузнецова Р. Р. История чешской литературы. Москва : Издательство МГУ, 1987. 336 с.
26. Кухаренко В. Интерпретация текста : учеб. пос. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2130 «Иностранные языки» / В. А. Кухаренко. - 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение, 1988. 188 с.
27. Литературная энциклопедия терминов и понятий / гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин . Москва : НПК «Интелвак», 2001. 1600 с.
28. Литературный энциклопедический словарь /ред.: В.М. Кожевников, П.А. Николаев [и др.]. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 752 с.
29. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения // Вопросы литературы. 1968. №8. 15 с.
30. Лихачев Д.С. Избранные работы в трех томах / Д.С. Лихачев Том 3. Ленинград : Худож. лит, 1979. 414 с.
31. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения / Д. Лихачев // Вопр. литературы. 1968. № 7. 74 с.
32. Літературознавчий словник-довідник / [ред. рада : Гром'як Р.Т., Ковалів Ю. І., Теремко В. І.]. - 2-е вид., випр., доп. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
33. Лотман Ю. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман [ред. А. Гуревич ; худ. Н. Калинин ; худ. ред. Э. Ринчино ; тех. ред. Л. Можяева]. Москва : Искусство, 1970. 384 с. - (Серия «Семиотические исследования по теории искусства»).
34. Лотман Ю. Текст у тексті. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 2002. 595 с. (Слово. Знак. Дикурс)
35. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1996. 846 с.

- 36.Малевиц О. Реальность утопии. Научная фантастика в чешской литературе 20-30-х годов (предисловие) / О. Малевиц // Война с саламандрами. Дом в тысячу этажей. Москва : Радуга, 1986. 368 с.
- 37.Малевиц О.М. Карел Чапек. Критико-биографический очерк. Москва : Худ.лит, 1968. 207 с.
- 38.Малевиц О.М.: Раннее творчество К. Чапека (автореферат дисс. на соискание учен.степ. канд. филол. наук). Ленинград : Издательство ЛГУ, 1964. 20 с
- 39.Малевиц О. Реальность утопии. Научная фантастика в чешской литературе 20–30-х годов. URL: <http://ok-language.ru/ru/item/realnost-utopii-statya>(дата звернення 15.02.2021)
- 40.Н. Г. Жулинский, Человек в литературе. Общественные ценности и проблема художественного характера. Киев : «Наукова думка», 1983. 304 с.
- 41.Никольский С. В. Роман К. Чапека «Война с саламандрами». Москва : Наука, 1968. 207 с.
- 42.Никольский, С.В. Карел Чапек – фантаст и сатирик. Москва : Наука, 1973. 431 с.
- 43.Пахаренко В.І. Основи теорії літератури / В.І. Пахаренко. Київ : Генеза, 2007. 296 с.
- 44.Підгорна А. Авторська модель світу в художньому тексті / Підгорна А. Б. // Нова філологія : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2005. № 2. 219 с.
- 45.Пресняков О.П. Поэтика познания и творчества: Теория словесности А.А.Потебни / О.П.Пресняков. Москва : Худ. Лит, 1980. 221 с.
- 46.Роснер К. Художній світ і пізнавальна функція літературного твору / Катажина Роснер // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ - початок ХХІ ст. ; упоряд. Богуслава Бакули, за заг. ред. Володимира Моренця, пер. з пол. Сергія Яковенка. Київ : Києво-Могилян. акад, 2008. 197 с.
- 47.Руднев В. Прочь от реальности : исследования по философии текста / Вадим Руднев. – Москва : Аграф, 2000. 428 с. - (Серия «XX век +. Междисциплинарные исследования»).

48. Тертерян І. «Нові художні тенденції в розвитку реалізму на Заході. 70-ті роки». Москва : «Наука», 1962. 11 с.
49. Хализев В. Е. Теория литературы. Москва : Высшая школа, 2002. 438 с.
50. Чапек К. Избранное: Рассказы. Очерки. Афоризмы. Ленинград: Издательство БГУ им. В.И. Ленина, 1982. 382 с.
51. Чапек К. Рассказы. Очерки. Пьесы. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954. 304 с
52. Чапек Карел. Сочинения в 3-х томах. Москва : Терра-Книжный клуб, 2004. 1360 с.
53. Чапек К. Війна з саламандрами / Пер. О. Романової. Ужгород : Книжкове-журнальне видавництво, 1951. 564 с.
54. Чапек К. Рассказы. Очерки. Пьесы. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1954. 304 с.
55. Чапек К. Средство Макропулоса. URL: https://royallib.com/book/chapek_karel/sredstvo_makropulosa.html (дата звернення 21.04.2021)
56. Чапек К. Средство Макропулоса./Собрание сочинений в 7-ми томах. Т.4. Москва : Художественная литература, 1976. 608 с
57. Чапек К. О создании романа «Война с саламандрами». URL: <https://libking.ru/books/sf-/sf/10334-karel-chapek-o-sozdanii-romana-voyna-s-salamandrami.html> (дата звернення 04.03.2021)
58. Шевчук В. І. Карел Чапек: антифашистські твори. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. 222 с.
59. Шевчук В. І. Духовна зброя миру і гуманізму // Чапек К. Війна з саламандрами / пер. з чеської М. Горбатюка. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1960. 239 с.
60. Янковський Ю. Карел Чапек. Життя і творчість. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio-zl/printit.php?tid=4292&page=3> (дата звернення 15.04.2021 р)